

DOI <https://doi.org/10.36719/2707-9317/118/152-171>

Directions for regulating the development of sport services in Azerbaijan

Dilman Asadov

Institute of Economics, Ministry of Science and Education of the Republic of Azerbaijan,

E-mail: dilmanasadov@gmail.com

Abstract: This paper assesses regulatory priorities for the development of sport services in Azerbaijan in the context of international policy frameworks and proposes evidence-based governance instruments. The study conceptualizes sport services not only as a social domain but also as a strategic investment in human capital and public welfare. It argues that, despite visible progress in infrastructure and institutional arrangements, outcome-oriented regulation remains insufficiently embedded, which limits the conversion of public resources into measurable social benefits. The empirical component indicates a positive association between public spending directed to sport-related social areas and sporting achievements and participation, while the link to long-term health outcomes appears comparatively weaker. Drawing on international experience, the paper highlights the local adaptation of “Active Places” and “Active Prescription” approaches and recommends strengthening digital governance through a unified sport data platform to improve transparency, monitoring, and performance management. The conclusions emphasize performance-based budgeting and public-private partnership mechanisms as core tools to increase financial efficiency, service quality, and the social impact of sport policy.

Keywords: sport services; regulation; human capital; performance-based budgeting; public-private partnership; digital governance; social inclusion.

Azərbaycanda idman xidmətlərinin inkişafının tənzimlənməsi istiqamətləri

Dilman Əsədov

AR ETN İqtisadiyyat İnstitutu, elmi işçi

e-mail: dilmanasadov@gmail.com

Xülasə: Tədqiqat Azərbaycanda idman xidmətlərinin inkişafının tənzimlənməsi istiqamətlərini beynəlxalq siyasət çərçivələri kontekstində qiymətləndirir və idarəetmənin təkmilləşdirilməsi üçün sübut-əsaslı mexanizmlər irəli sürür. Məqalədə idman xidmətlərinin yalnız sosial sahə kimi deyil, insan kapitalının formalaşmasına təsir edən strateji iqtisadi investisiya aləti kimi rolu əsaslandırılır. Müəllif idman infrastrukturunun genişlənməsi və institusional irəliləyişlər fonunda idarəetmədə nəticəyönümlü yanaşmanın yetərinə formalaşmamasının dövlət resurslarının sosial faydaya çevrilməsini məhdudlaşdırdığını göstərir. Empirik qiymətləndirmələr dövlətin idman və əlaqəli sosial sahələrə yönəltdiyi xərclərlə idman uğurları və fiziki fəallıq göstəriciləri arasında müsbət əlaqənin mövcudluğunu, sağlamlıq nəticələri ilə əlaqənin isə daha zəif xarakter daşdığını nümayiş etdirir. Beynəlxalq təcrübə əsasında “Active Places” və “Active Prescription” kimi yanaşmaların lokallaşdırılması, həmçinin rəqəmsal idarəetməni gücləndirən vahid məlumat platformasının yaradılması tövsiyə olunur. Nəticə olaraq, nəticəyönümlü büdcələşmə və dövlət–özlər tərəfdaşlığı mexanizmlərinin tətbiqi tənzimlənmənin əsas prioritetləri kimi çıxış edir.

Açar sözlər: idman xidmətləri; tənzimləmə; insan kapitalı; nəticəyönümlü büdcələşmə; dövlət–özlər tərəfdaşlığı; rəqəmsal idarəetmə; sosial inklüzivlik.

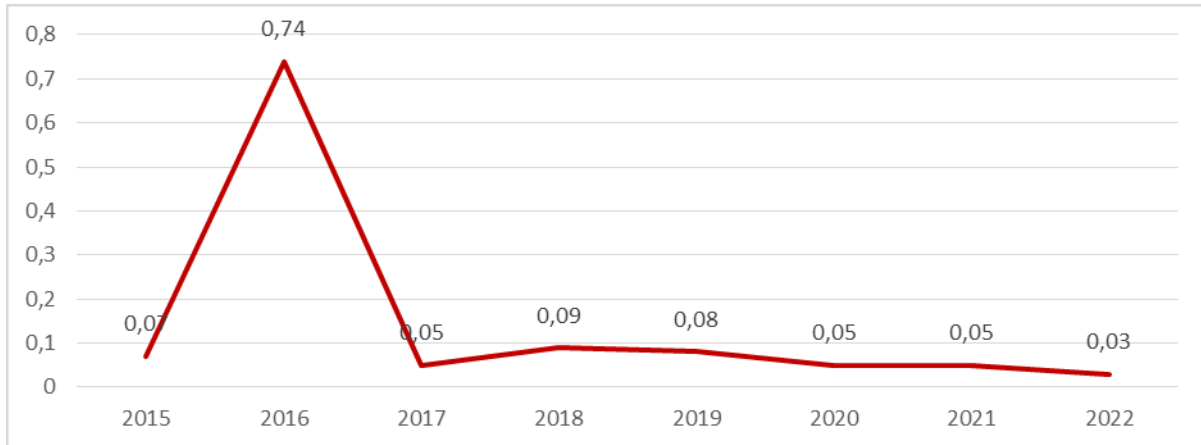
Giriş

Problemin qoyuluşu və aktuallıq. İdman xidmətləri sektoru müasir iqtisadiyyatın sosial rifah, səhiyyə və insan kapitalı istiqamətlərində mühüm rol oynayan çoxsahəli fəaliyyət sahəsidir. Bu sahə təkcə bədən tərbiyəsi və yarış fəaliyyəti ilə məhdudlaşmır; o, həmçinin təhsil, turizm, informasiya texnologiyaları və sosial inteqrasiya ilə sıx əlaqəlidir. İdman xidmətlərinin inkişafı cəmiyyətin sağlamlıq səviyyəsini, əmək məhsuldarlığını və sosial rifah göstəricilərini artırmaqla insan kapitalının keyfiyyətini yüksəldir. Buna görə də bu sahənin səmərəli tənzimlənməsi dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir.

Qloballaşma, rəqəmsallaşma və ekoloji davamlılıq çağırışları fonunda idman xidmətlərinin idarə edilməsi yeni yanaşmalar tələb edir. Dövlətlərin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri yalnız idman infrastrukturunu yaratmaq deyil, həm də xidmətlərin keyfiyyətini yüksəltmək, bərabər çıxış imkanlarını təmin etmək və idarəetmədə şəffaflıq mexanizmlərini gücləndirməkdir. Bu baxımdan, idman xidmətlərinin iqtisadi və sosial təsir mexanizmlərinin elmi əsaslarla öyrənilməsi və beynəlxalq standartlarla uyğunlaşdırılması mühüm aktuallıq kəsb edir.

Azərbaycanda idman xidmətlərinin inkişafı son illərdə dövlət proqramları və məqsədyönlü siyasət nəticəsində əhəmiyyətli nailiyyətlər qazanmışdır. “Bədən tərbiyəsi və idman haqqında” Qanun (2009), “İdmanda doping vasitələrindən və üsullarından istifadəyə qarşı mübarizə haqqında” Qanun (2016), “Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişaf üzrə Milli Prioritetlər” və “Bədən tərbiyəsi və idmanın inkişafına dair Dövlət Proqramı (2013–2025)” kimi sənədlər sahənin hüquqi və institusional bazasını formalaşdırmışdır. Lakin mövcud vəziyyət göstərir ki, idarəetmə mexanizmləri hələ də beynəlxalq standartlarla tam harmonizasiya olunmayıb, xidmət keyfiyyəti, regionlararası balans və dövlət–özlər tərəfdaşlığı kimi istiqamətlərdə sistemli problemlər qalmaqdadır.

Azərbaycanın idman xidmətləri sahəsində dövlət siyasəti son illərdə infrastrukturun genişləndirilməsi və sosial proqramların həyata keçirilməsi ilə müşahidə olunur. Bununla belə, dövlətin bu sahəyə ayırdığı xərclərin ÜDM-də payı 2016-cı ildən etibarən kəskin azalma meyli göstərmişdir.

Qrafik 1. Dövlətin istirahət və idman xidmətlərinə çəkdiyi xərclər (ÜDM-in %-i ilə), 2015–2022

Mənbə: Dünya Bankı, IMF COFOG təsnifatı üzrə göstəricilər - mənbə:

https://data360.worldbank.org/en/indicator/IMF_COFOG_GERS_GF0801?view=trend&country=AZE&maxYear=2022&minYear=2015

Dünya Bankının COFOG təsnifatı üzrə məlumatlarına əsasən, Azərbaycanda dövlətin istirahət və idman xidmətlərinə çəkdiyi xərclərin ÜDM-də xüsusi çəkisi 2015–2022-ci illər ərzində dalğalanan, lakin ümumi trend üzrə azalan səviyyədə olmuşdur. 2016-cı ildə bu göstərici 0,74% səviyyəsinə yüksəlmiş, bu da həmin dövrdə keçirilən iri beynəlxalq idman tədbirləri və infrastruktur layihələrinin maliyyələşməsi ilə əlaqədar olmuşdur. Sonrakı illərdə göstərici tədricən azalmış və 2022-ci ildə 0,03% səviyyəsində qeydə alınmışdır. Bu dinamika dövlətin sosial xərclər strukturunda idman xidmətlərinə ayrılan payın sabitləşmə mərhələsinə daxil olduğunu göstərir. Son il kimi 2022-nin götürülməsi COFOG təsnifatı üzrə açıq mənbələrdə Azərbaycan üzrə 2023–2024 göstəricilərinin hələ tam yayımlanmaması ilə bağlıdır.

Aparılmış tədqiqat Azərbaycanda idman xidmətləri sisteminin mövcud vəziyyətinin beynəlxalq təcrübə kontekstində qiymətləndirilməsinə və bu sahədə tənzimləmə mexanizmlərinin elmi əsaslarının müəyyənləşdirilməsinə həsr olunmuşdur. Araşdırma çərçivəsində hüquqi-institusional baza, idarəetmə səmərəliliyi, rəqəmsal transformasiya, maliyyələşmə mexanizmləri və sosial təsir göstəriciləri kimi əsas istiqamətlər diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. İdman xidmətlərinin təşkili və tənzimlənməsi sistemi dövlət qurumları, idman federasiyaları, qeyri-hökumət təşkilatları, özəl sektor və icma əsaslı strukturların qarşılıqlı fəaliyyətini özündə birləşdirir. Bu sistemin araşdırılması onun sosial və iqtisadi təsirinin genişliyi, həmçinin dövlət siyasətinin prioritet sahələrindən biri olması ilə əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqatda idman xidmətləri sektorunun sosial-iqtisadi inkişafında hüquqi, institusional, maliyyə və rəqəmsal tənzimləmə mexanizmlərinin qarşılıqlı əlaqəsi təhlil olunmuş, bu prosesin insan kapitalının inkişafına, əhəlinin sağlamlıq göstəricilərinə və ümumi iqtisadi səmərəliliyə təsiri müəyyənləşdirilmişdir.

Bu çərçivədə tədqiqat aşağıdakı suallara cavab tapmağa çalışır:

- İdman xidmətlərinin inkişafına təsir edən əsas normativ və institusional amillər hansılardır;
- Mövcud tənzimləmə mexanizmləri beynəlxalq təcrübə ilə hansı səviyyədə uyğunlaşır;
- Xidmətlərin sosial və iqtisadi təsiri necə ölçülə bilər.

Beləliklə, tədqiqatın problemi ondan ibarətdir ki, Azərbaycanda idman xidmətlərinin infrastruktur səviyyəsində inkişafı sürətli olsa da, bu sahənin idarəetmə və tənzimlənmə mexanizmləri hələ də tam formalaşmayıb. Bu, xidmətlərin keyfiyyəti və sosial effektivliyinin istənilən səviyyədə olmamasına gətirib çıxarır və dövlət siyasətində yeni elmi əsaslı yanaşmaların tətbiqini zəruri edir.

Metodologiya və tədqiqat üsulları

Bu tədqiqat elmi-nəzəri və empirik yanaşmaların integrasiyasına əsaslanmış kompleks metodoloji çərçivədə aparılmışdır. Məqsəd idman xidmətlərinin tənzimlənməsi mexanizmlərini həm normativ-hüquqi, həm də sosial-iqtisadi aspektlərdə qiymətləndirmək və beynəlxalq təcrübə ilə

müqayisə etməklə Azərbaycan üçün yeni modellərin elmi əsaslarını müəyyənləşdirməkdir.

İlk mərhələdə nəzəri-metodoloji baza formalaşdırılmışdır. Burada insan kapitalı nəzəriyyəsi [4; 13], ictimai rifah nəzəriyyəsi və dövlət idarəetməsi nəzəriyyəsi [9] əsas konseptual dayaq kimi istifadə olunmuşdur. Bu yanaşmalar idman xidmətlərinin iqtisadi və sosial təsirlərinin çoxşaxəli xarakterini izah etməyə imkan vermişdir. İnsan kapitalı nəzəriyyəsi baxımından idman xidmətləri əhalinin sağlamlıq səviyyəsini və əmək məhsuldarlığını yüksəldən strateji investisiya sahəsi kimi dəyərləndirilmiş, ictimai rifah yanaşması isə bu xidmətlərin sosial bərabərlik və inklüzivlik aspektlərini təhlil etməyə imkan vermişdir.

İkinci mərhələdə empirik metodlar tətbiq olunmuşdur. Tədqiqatda 2010–2024-cü illəri əhatə edən uzunmüddətli zaman sırası üzrə göstəricilər istifadə edilmiş, əsas məlumat mənbələri kimi Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Maliyyə Nazirliyi, Gənclər və İdman Nazirliyi, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST), UNESCO və Avropa İttifaqının idman siyasəti hesabatları götürülmüşdür. Toplanmış göstəricilər əsasında idman infrastrukturu, fiziki fəallıq, doğulanda gözlənilən ömür uzunluğu, qadınların iştirak payı və dövlət xərcləri arasında əlaqə təhlil edilmişdir. Bu məqsədlə korrelyasiya və reqressiya analizləri, struktur müqayisə və trend analizi üsullarından istifadə olunmuşdur.

Empirik mərhələdə aparılmış çoxölkəli və milli səviyyəli təhlillər idman xidmətlərinin sosial-iqtisadi təsir mexanizmini empirik şəkildə təsdiqləmişdir. Analiz nəticəsində aşağıdakı əsas əlaqələr müəyyən edilmişdir:

- Mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi, gənclər siyasəti və digər sosial fəaliyyət sahələrinə çəkilən xərclər və Azərbaycan idmançılarının beynəlxalq yarışlarda qazandıqları medalların sayı göstəriciləri arasında korrelyasiya əlaqəsi qurulmuşdur.
- 54 ölkə üzrə istirahət və idman xidmətlərinə çəkilən dövlət xərcləri və 60 yaşdan yuxarı sağlam ömür uzunluğu göstəriciləri arasında korrelyasiya təhlili aparılmışdır.
- Fiziki aktivliyi yetərsiz olan əhali səviyyəsi ilə doğulanda və 60 yaşda gözlənilən sağlam ömür uzunluğu göstəriciləri arasında korrelyasiya təhlili Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının (WHO) “Global Health Observatory” bazası üzrə 185 ölkənin göstəriciləri əsasında hesablanmışdır.

Üçüncü mərhələdə müqayisəli təhlil aparılmışdır. Azərbaycan təcrübəsi Böyük Britaniya, Avstraliya və Cənubi Koreya kimi qabaqcıl ölkələrin idman tənzimləmə modelləri ilə müqayisə edilmişdir. Bu müqayisə zamanı UNESCO-nun “Kazan Fəaliyyət Planı” (2017), ÜST-nin “Fiziki Fəallıq üzrə Qlobal Fəaliyyət Planı” (2018–2030), Avropa İttifaqının “2024–2027 İdman üzrə İş Planı” və “Good Governance in Sport” prinsipləri əsas götürülmüşdür. Təhlil nəticəsində beynəlxalq praktikaların yerli şəraitə uyğunlaşdırıla bilən istiqamətləri (rəqəmsallaşma, DÖT, gender bərabərliyi və sosial inklüzivlik) müəyyən edilmişdir.

Dördüncü mərhələdə normativ-hüquqi təhlil həyata keçirilmişdir. Burada “Bədən tərbiyəsi və idman haqqında” Qanun, “İdmanda doping vasitələrindən və üsullarından istifadəyə qarşı mübarizə haqqında” Qanun, “Gənclər siyasəti haqqında” Qanun və Dövlət Proqramları sistemli şəkildə analiz edilərək normativ boşluqlar və təkrarlanan müddəalar müəyyən edilmişdir. Əldə olunan nəticələr göstərir ki, idman xidmətləri haqqında ayrıca, xidmət keyfiyyəti və rəqəmsal idarəetmə mexanizmlərini tənzimləyən qanunun qəbul edilməsi zəruridir.

Tədqiqatın metodologiyasının əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, o, yalnız nəzəri ümumiləşdirməyə deyil, real statistik baza və beynəlxalq müqayisələrə əsaslanır. Bu yanaşma nəticələrin obyektivliyini artırmaqla yanaşı, tədqiqatın elmi yeniliyini və praktiki əhəmiyyətini də gücləndirir.

Beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi səviyyəsi

İdman xidmətlərinin inkişafı üzrə beynəlxalq təcrübələrin öyrənilməsi göstərir ki, bu sahə artıq bir çox ölkələrdə iqtisadi, sosial və səhiyyə siyasətinin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Qlobal miqyasda qəbul olunmuş strategiyalar — UNESCO-nun “Kazan Fəaliyyət Planı” (2017), Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının “Fiziki Fəallıq üzrə Qlobal Fəaliyyət Planı 2018–2030 (GAPPA)”, Avropa İttifaqının 2024–2027-ci illər üzrə İdman İş Planı, həmçinin Böyük Britaniya “Get Active

2030” və Avstraliya “Sport 2030” strategiyaları — idmanın tənzimlənməsi sahəsində universal istiqamətlər müəyyənləşdirmişdir. Bu sənədlərin ortaq məqamı ondan ibarətdir ki, idman yalnız yarış fəaliyyəti deyil, həm də insan kapitalının, sosial rifahın və iqtisadi inkişafın əsas determinantı kimi qəbul edilir.

UNESCO – Kazan Fəaliyyət Planı (2017): UNESCO-nun “Kazan Action Plan” sənədi idmanı Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri (SDG-lər) ilə birləşdirən ilk qlobal strategiyadır. Planın əsas məqsədi idman vasitəsilə sağlamlıq, gender bərabərliyi, sosial inklüzivlik və dayanıqlı iqtisadi inkişafı təşviq etməkdir. Sənəd üç əsas səviyyədə fəaliyyət istiqaməti müəyyənləşdirir [15]:

1. Siyasət uyğunluğu – idman proqramlarının SDG-lərin həyata keçirilməsinə təsirinin ölçülməsi;
2. İnstitusional tərəfdaşlıq – dövlət, özəl sektor və vətəndaş cəmiyyəti arasında koordinasiyanın gücləndirilməsi;
3. Monitoring və hesabatlılıq – fiziki fəallıq göstəricilərinin ölçülməsi və milli məlumat sistemlərinin qurulması.

Bu modelin Azərbaycan üçün aktuallığı ondan ibarətdir ki, ölkədə idman xidmətləri üzrə indikatorlar hələ SDG-lərlə tam əlaqələndirilməmişdir. UNESCO-nun tövsiyəsinə uyğun olaraq fiziki fəallıq səviyyəsi və xidmət keyfiyyəti milli statistika sisteminə ayrıca göstərici kimi daxil edilməlidir.

ÜST – Fiziki Fəallıq üzrə Qlobal Fəaliyyət Planı (GAPPA 2018–2030): Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının GAPPA 2018–2030 sənədi qlobal səviyyədə böyüklər və yeniyetmələr arasında yetərsiz fiziki aktivliyin 15% nisbi azaldılmasını hədəfləyir (yəni fiziki aktivlik göstəricilərinin yüksəldilməsi). Plan “4 A” (Active societies, Active environments, Active people, Active systems) prinsiplərinə əsaslanır [17]:

- Active societies – aktiv cəmiyyətlər: Fiziki aktivliyi dəyər kimi qəbul edən sosial norma formalaşdırmaq, məlumatlandırma kampaniyaları, maarifləndirmə, media, təbliğat və s.;
- Active environments – aktiv mühitlər: Şəhər planlaşdırılması, nəqliyyat, məhəllə parkları, velosiped və piyada infrastrukturunun elə qurulması ki, insanlar hərəkətə “məcbur” olsun – təhlükəsiz parklar, idman məkanları, ictimai yerlər və s.;
- Active people – aktiv insanlar: Məktəblərdə, iş yerlərində, səhiyyə müəssisələrində, icmalarda konkret proqram və imkanlar yaratmaq; müxtəlif yaş qrupları və həssas qruplar üçün xüsusi təşəbbüslər;
- Active systems – aktiv sistemlər: İdarəetmə, liderlik, qanunvericilik, maliyyələşmə, monitoring və məlumat sistemlərini gücləndirmək; sektorlararası əməkdaşlıq, milli strategiyalar və indikatorlar sistemi.

Bu yanaşma, müasir idman siyasəti sadəcə idman qurğularının tikintisi və yüksək nəticəli idmançıların hazırlanması ilə məhdudlaşmır. GAPPA çərçivəsində Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı fiziki aktivliyi sağlamlıq, şəhərsalma, nəqliyyat, təhsil və sosial müdafiə siyasətlərinin kəsişdiyi strateji istiqamət kimi müəyyən edir və ölkələr üçün “aktiv cəmiyyətlər – aktiv mühitlər – aktiv insanlar – aktiv sistemlər” yanaşmasını təklif edir [17]. Azərbaycan üçün idman xidmətlərinin tənzimlənməsində normativ baza kimi çıxış edə bilər; xüsusilə də “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişaf üzrə milli prioritetlər” sənədində insan kapitalının gücləndirilməsi və sağlam həyat tərzinin təşviqi ilə bağlı müddəalar GAPPA prinsipləri ilə məzmun baxımından üst-üstə düşür [1].

Avropa İttifaqı – 2024–2027 İdman üzrə İş Planı: Avropa İttifaqı – 2024–2027 İdman üzrə İş Planı: Aİ-nin yeni İş Planı üç əsas prioritet sahəni müəyyənləşdirir. Əsas prioritetlər aşağıdakılardır [12]:

- idmanda bütövlük və dəyərlər;
- idmanın sosial-iqtisadi və dayanıqlılıq ölçüləri;
- idmanda iştirak və sağlamlığı təşviq edən fiziki aktivlik

Planın yönəldici məqsədləri çərçivəsində yaxşı idarəetmənin gücləndirilməsi, innovasiya və rəqəmsallaşmanın təşviqi (o cümlədən sübut-əsaslı siyasətdə rəqəmsallaşma və e-idman), həmçinin dayanıqlı/ekoloji cəhətdən məsul idman tədbirləri və infrastrukturunu xüsusi vurğulanır.

Böyük Britaniya – Get Active 2030 Strategiyası: Böyük Britaniyanın “Get Active 2030”

strategiyası fiziki fəallığı dövlət prioriteti səviyyəsinə qaldıraraq 2030-cu ilə qədər 3,5 milyon əlavə vətəndaşın idmana cəlb edilməsini hədəfləyir. Bu modelin əsas xüsusiyyətləri [16]:

- Community Sport Hubs (icma əsaslı idman mərkəzləri);
- Active prescription sistemi – həkimlərin reseptlə fiziki aktivlik yazması;
- Funding for outcomes prinsipi – maliyyələşmənin nəticələrə əsaslanması.

Britaniya modeli sosial inklüzivliyi və nəticəyönlü maliyyələşməni birləşdirdiyinə görə Azərbaycan üçün çox uyğun nümunədir. Gələcəkdə bu model əsasında “İcma İdman Mərkəzləri” təşəbbüsünün genişləndirilməsi ölkədə kütləvi idmanı və sosial inteqrasiyanı gücləndirə bilər. Bu yanaşma idmanı səhiyyə sisteminə inteqrasiya etməklə dövlətin sosial məsuliyyətini gücləndirir. Azərbaycanda bu modelin lokallaşdırılması üçün “fiziki aktivlik resepti” (active prescription) sisteminin tətbiqi məqsəduyğundur — yəni həkimlərin pasiyentlərə profilaktik tədbir kimi idman fəaliyyətlərini təklif etməsi.

Avstraliya – Sport 2030 Planı: Avstraliya idman tənzimlənməsində “dual balance” prinsipini tətbiq edir — həm kütləvi idman (mass participation), həm də yüksək nəticəli idman (elite sport) paralel şəkildə inkişaf etdirilir. Bu strategiyada dövlət əsasən koordinator rolunda çıxış edir, icra və xidmət təqdimatı isə özəl sektor və federasiyalar tərəfindən həyata keçirilir. Əsas yeniliklərdən biri nəticə əsaslı maliyyələşmə (outcome-based funding) və gender balansının kvotalarla qorunmasıdır. Bu yanaşma Azərbaycanın dövlət-özəl tərəfdaşlığı (DÖT) mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi baxımından dəyərli istiqamətlər təqdim edir [14].

Cənubi Koreya – Smart Sport Ecosystem: Cənubi Koreya modelində idman xidmətlərinin tənzimlənməsi rəqəmsal texnologiyaların tətbiqinə əsaslanır. “Smart Sports Data Platform” sistemi vasitəsilə ölkədə bütün idman obyektlərinin doluluq səviyyəsi, iştirakçı sayı və tibbi göstəricilər real vaxtda izlənilir.

Bu yanaşma AI (süni intellekt), Big Data və IoT texnologiyalarının idarəetməyə inteqrasiyasını təmin edir. Azərbaycan üçün bu modelin adaptasiyası — “Vahid İdman Məlumat Platforması (VİMP)” layihəsi — idarəetmənin səmərəliliyini və şəffaflığını yüksəltmək baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır [10].

Fiziki aktivliyin artırılması sahəsində beynəlxalq səviyyədə formalaşmış siyasət çərçivələrinin təhlili göstərir ki, bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə bu istiqamətdə sistemli və çoxsektorlu yanaşmalar tətbiq olunur. Oldridge-Turner və həmkarlarının (2022) Journal of Physical Activity and Health jurnalında dərc edilmiş tədqiqatında təqdim olunan “MOVING Framework” modeli bu sahədə ən mühüm təcrübələrdən biri hesab olunur. Həmin çərçivə fiziki aktivliyin təşviqi və siyasətlərin monitorinqi üçün altı əsas istiqaməti – məktəb və icma təşəbbüsləri, iş yeri aktivliyi, fiziki mühit və infrastrukturun inkişafı, aktiv nəqliyyat, kütləvi kommunikasiya və sağlamlıq xidmətlərində fiziki aktivliyin təşviqi – müəyyənləşdirir [11].

Azərbaycan kontekstində bu təcrübə yüksək əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, ölkəmizdə idman xidmətlərinin idarə olunması və fiziki aktivliyin artırılması üzrə həyata keçirilən tədbirlər – “Bədən tərbiyəsi və idman haqqında” Qanun, regionlarda Olimpiya və İdman komplekslərinin şəbəkəsinin genişləndirilməsi, “Sağlam həyat tərz” təşəbbüsləri və gənclərin idmana cəlbə proqramları – MOVING çərçivəsində müəyyən edilmiş prinsiplərlə struktur baxımından uyğunluq təşkil edir.

Bu istiqamətdə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi göstərir ki, MOVING modelinə bənzər sistemli çərçivələrin tətbiqi idarəetmə səmərəliliyini artırır, fiziki aktivliyin monitorinqini asanlaşdırır və idman xidmətlərinin sosial-iqtisadi təsirini gücləndirir. Azərbaycan üçün bu təcrübənin adaptasiyası, xüsusilə idman xidmətlərinin planlaşdırılması, nəticə əsaslı maliyyələşmə və sosial təsir ölçmə mexanizmlərinin tətbiqi baxımından yeni imkanlar yaradır. Beləliklə, MOVING çərçivəsinin prinsiplərinin milli idman siyasətinə inteqrasiyası ölkənin insan kapitalının inkişafına yönəlmiş strateji məqsədlərlə uzlaşır və beynəlxalq təcrübənin tətbiqi baxımından mühüm istiqamət kimi qiymətləndirilə bilər.

Aparılmış beynəlxalq təhlil göstərir ki, idman xidmətlərinin səmərəli tənzimlənməsi yalnız hüquqi çərçivələrin mövcudluğu ilə deyil, həm də idarəetmədə şəffaflıq, rəqəmsallaşma və sosial inklüzivlik prinsiplərinin tətbiqi ilə müəyyən olunur. Qabaqcıl ölkələrin – UNESCO, ÜST, Avropa

İttifaqı, Böyük Britaniya, Avstraliya və Cənubi Koreyanın – modelləri göstərir ki, uğurlu idman siyasətinin əsas dayaq nöqtəsi dövlət, özəl sektor və vətəndaş cəmiyyəti arasında balanslı əməkdaşlığın təmin edilməsidir. Bu təcrübələr həmçinin göstərir ki, fiziki fəallığın artırılması və idman xidmətlərinin keyfiyyətli təşkili insan kapitalının inkişafına və sosial rifahın yüksəlməsinə bilavasitə təsir göstərir. Azərbaycanın mövcud idarəetmə sistemi beynəlxalq standartlara qismən uyğunlaşsa da, xüsusilə nəticəyönlü büdcələşmə, rəqəmsal idarəetmə və xidmət keyfiyyətinin ölçülməsi sahələrində təkmilləşməyə ehtiyac qalır. Beynəlxalq modellərin müqayisəsi göstərir ki, Azərbaycan üçün prioritet istiqamətlər SDG-lərlə uyğunlaşdırılmış milli strategiyanın formalaşdırılması, federasiyalar üçün şəffaf hesabatlılıq sistemlərinin tətbiqi, Vahid İdman Məlumat Platformasının (VİMP) yaradılması, gender balansının qorunması və dövlət-özəl tərəfdaşlığı mexanizmlərinin genişləndirilməsidir.

Cədvəl 1.

Aspekt	Qabaqcıl Model	Azərbaycan üçün uyğunlaşdırıla bilən istiqamət
Hüquqi baza	UNESCO Kazan Planı	İdman xidmətləri üzrə milli strategiyanın SDG-lərlə əlaqələndirilməsi
İdarəetmə	Aİ 2024–2027 Planı	Federasiyalar və GİN üçün “good governance” standartlarının tətbiqi
Rəqəmsallaşma	Cənubi Koreya modeli	Vahid İdman Məlumat Platformasının yaradılması
Sosial inklüzivlik	Böyük Britaniya Get Active	Qadın və gənclərin iştirak səviyyəsinin artırılması
Maliyyələşmə	Avstraliya Sport 2030	DÖT və nəticə əsaslı büdcələşmə mexanizmləri

Mənbə: Müxtəlif mənbələr əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Beləliklə, beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi göstərir ki, idman xidmətlərinin effektiv tənzimlənməsi üçün integrasiya olunmuş idarəetmə, rəqəmsallaşma, nəticəyönlü maliyyə və sosial inklüzivlik əsas prinsip kimi qəbul edilməlidir. Azərbaycan bu istiqamətdə mühüm normativ və institusional baza yaratsa da, beynəlxalq modellərlə tam uyğunluq üçün hələ də ölçülə bilən göstəricilərin və rəqəmsal idarəetmə sistemlərinin tətbiqi vacibdir.

Azərbaycanda idman xidmətlərinin mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi

Azərbaycanda idman xidmətləri sektoru son illərdə dövlət proqramlarının icrası, regional infrastrukturun genişləndirilməsi və gənclərin idmana cəlb olunması istiqamətində əhəmiyyətli irəliləyişlər əldə etmişdir. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən, 2010–2024-cü illər ərzində idman qurğularının və Olimpiya komplekslərinin sayı ardıcıl şəkildə artmış, idmanla müntəzəm məşğul olanların ümumi sayı isə sabit, lakin dəyişkən dinamika göstərmişdir. Bununla belə, xidmətlərin keyfiyyət göstəriciləri, qadınların iştirak payı, eləcə də regionlararası tarazlıq baxımından fərqlər hələ də qalmaqdadır.

Cədvəl 2

İl	İdman qurğularının sayı	Olimpiya İdman kompleksləri	İdman seksiyalarında idmanla məşğul olanların sayı, nəfər	İdmanla məşğul olanların ümumi sayında qadınların payı (%)
2010	9.623	24	432.842	18
2015	10.798	39	420.967	19
2020	11.674	42	399.120	20
2021	11.770	44	394.824	17
2022	11.915	45	400.899	18
2023	12.156	45	402.408	17
2024	12.270	45	399.268	17

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

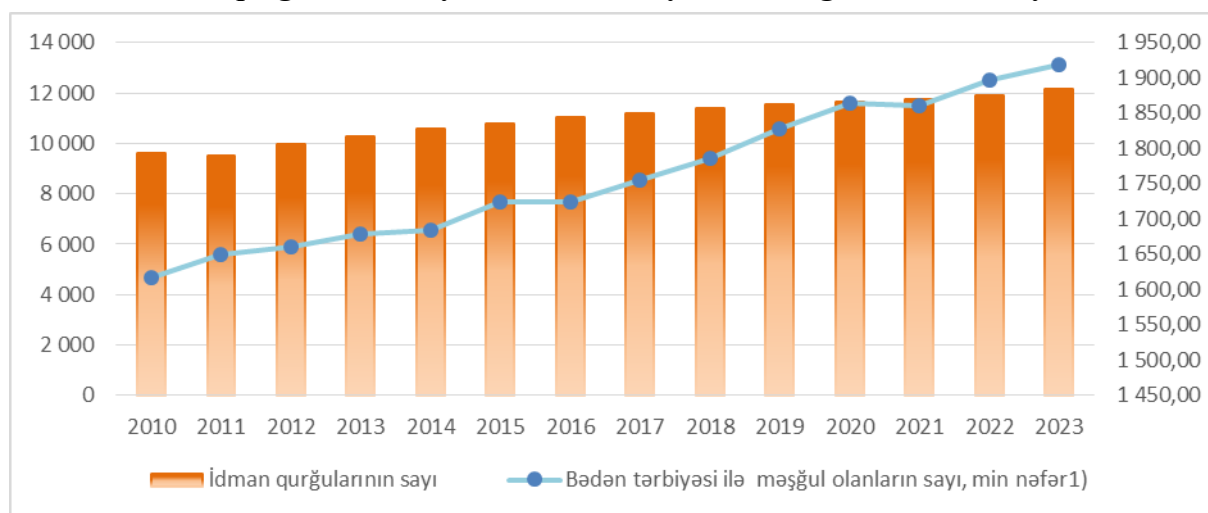
Cədvəldə əks olunduğu kimi, 2010–2024-cü illər ərzində idman qurğularının sayı 9 623-dən 12 270-ə, Olimpiya idman komplekslərinin sayı isə 24-dən 45-ə yüksəlmişdir. Bu dövrdə idman

seksiyyalarında məşğul olanların ümumi sayı nisbətən sabit qalmış, 420–400 min nəfər intervalında dəyişmişdir. Qadınların idmanla məşğul olanlar arasındakı payı orta hesabla 17–20% arasında olub, bu da hələ də inkişaf etmiş ölkələrin göstəricilərindən (30–35%) aşağı səviyyədədir [2].

Ümumilikdə, bu dinamika göstərir ki, Azərbaycanda idman infrastrukturunun kəmiyyətə genişlənməsi baş versə də, xidmətlərdən istifadə səviyyəsi və sosial inklüzivlik baxımından hələ də optimallaşdırma potensialı mövcuddur.

2010–2023-cü illər ərzində idman obyektlərinin ümumi artım tempi orta illik təxminən 1,8% təşkil etmişdir ki, bu da dövlət investisiyalarının davamlı xarakter daşdığını və infrastrukturun planlı şəkildə genişləndirildiyini göstərir. 2020-ci ildən sonra isə artım tempi sabitləşmə mərhələsinə keçmişdir. Bu sabitləşmə bir tərəfdən mövcud infrastrukturların yetərli səviyyəyə çatması ilə, digər tərəfdən pandemiya dövründə idman fəaliyyətlərinin məhdudlaşması ilə əlaqələndirilə bilər.

Qrafik 2. İdman qurğularının sayı və bədən tərbiyəsi ilə məşğul olanların sayı, 2010–2023

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

İdman infrastrukturu və bədən tərbiyəsi ilə məşğul olanların sayının dinamikası 2010–2023-cü illər ərzində müsbət artım tendensiyası göstərmişdir. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən, bu dövrdə idman qurğularının sayı 9,6 min vahiddən 12,1 min vahidə yüksəlmiş, bədən tərbiyəsi ilə mütəmadi məşğul olanların sayı isə təxminən 1,5 milyon nəfərdən 1,9 milyon nəfərə çatmışdır. Bu paralel artım idman infrastrukturu ilə əhəlinin fiziki aktivliyi arasında qarşılıqlı əlaqənin mövcudluğunu nümayiş etdirir.

Xüsusilə 2015–2020-ci illər dövründə idman obyektlərinin sayında kəskin artım müşahidə olunmuş, bu da regionlarda yeni Olimpiya İdman komplekslərinin və gənclər mərkəzlərinin istifadəyə verilməsi ilə bağlı olmuşdur. 2020-ci ildən sonra artım tempi sabitləşsə də, idmanla məşğul olanların ümumi sayı artmaqda davam etmiş, bu isə mövcud infrastrukturlardan daha intensiv istifadə olunduğunu göstərir.

Regionlar üzrə təhlil göstərir ki, idman infrastrukturunun paylanması ölkə ərazisində bərabər xarakter daşmır. Bəzi iqtisadi rayonlarda — xüsusilə Naxçıvan Muxtar Respublikası və Mərkəzi Aran zonasında — hər min nəfərə düşən idman qurğularının sayı respublika ortalamasından əhəmiyyətli dərəcədə yüksəkdir. Əksinə, Abşeron-Xızı və Mil-Muğan kimi regionlarda bu göstəricilər nisbətən aşağı səviyyədə qalır. 2015–2024-cü illər ərzində ümumi respublika üzrə orta göstərici 1,15-dən 1,21-ə yüksəlsə də, regionlararası fərqlərin dərinliyi göstərir ki, infrastrukturun genişlənməsi prosesi bütün əraziləri eyni dərəcədə əhatə etməmişdir [2].

Cədvəl 3

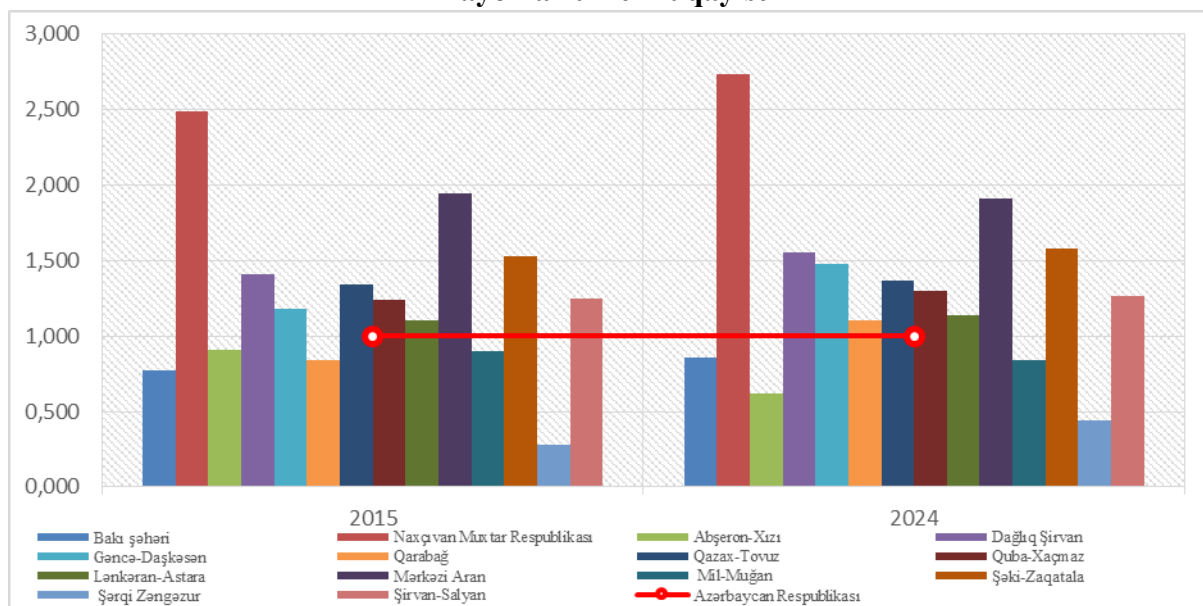
Hər min nəfərə düşən idman qurğularının sayı										
İqtisadi rayonların və inzibati ərazi vahidlərinin adları	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Bakı şəhəri	0,77	0,77	0,79	0,80	0,82	0,80	0,83	0,84	0,85	0,86
Naxçıvan Muxtar Respublikası	2,48	2,51	2,53	2,53	2,55	2,71	2,75	2,74	2,73	2,73
Abşeron-Xızı	0,91	0,90	0,92	0,93	0,92	0,61	0,61	0,61	0,62	0,62
Dağlıq Şirvan	1,40	1,53	1,52	1,52	1,49	1,53	1,52	1,55	1,56	1,55
Gəncə-Daşkəsən	1,18	1,18	1,17	1,17	1,16	1,20	1,23	1,45	1,48	1,48
Qarabağ	0,84	0,84	0,84	0,86	0,87	1,08	1,09	1,10	1,10	1,10
Qazax-Tovuz	1,34	1,32	1,35	1,34	1,33	1,37	1,36	1,36	1,35	1,37
Quba-Xaçmaz	1,24	1,27	1,29	1,26	1,28	1,32	1,31	1,31	1,30	1,30
Lənkəran-Astara	1,10	1,10	1,12	1,12	1,11	1,15	1,14	1,14	1,15	1,14
Mərkəzi Aran	1,94	1,93	1,93	1,92	1,92	2,00	1,98	1,99	1,97	1,91
Mil-Muğan	0,90	0,90	0,89	0,88	0,87	0,88	0,89	0,88	0,87	0,84
Şəki-Zaqatala	1,53	1,52	1,52	1,53	1,55	1,58	1,57	1,59	1,59	1,58
Şərqi Zəngəzur	0,28	0,28	0,28	0,28	0,32	0,38	0,38	0,37	0,41	0,44
Şirvan-Salyan	1,25	1,27	1,26	1,24	1,23	1,25	1,25	1,24	1,24	1,26
Azərbaycan Respublikası	1,15	1,16	1,16	1,17	1,17	1,18	1,19	1,21	1,21	1,21

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvəldəki göstəricilərə əsasən, 2024-cü ildə ən yüksək göstərici Naxçıvan Muxtar Respublikasında (2,73), ən aşağı göstərici isə Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda (0,44) qeydə alınmışdır. Bu fərq əsasən tarixi və geosiyasi amillərlə bağlıdır. Şərqi Zəngəzur ərazisi uzun illər ərzində - təxminən 30 il müddətində Ermənistanın işğalı və hərbi-siyasi münaqişə şəraiti altında qalmış, nəticədə bu regionda sosial infrastruktur, o cümlədən idman obyektləri tamamilə dağıdılmış və ya fəaliyyətini itirmişdir.

Yalnız 2020-ci il Vətən müharibəsindən sonra azad olunmuş bu ərazilərdə idman və sosial xidmətlərin bərpası prosesi mərhələli şəkildə həyata keçirilir. 2020–2024-cü illər arasında göstəricinin 0,28-dən 0,44-ə yüksəlməsi bu istiqamətdə bərpa işlərinin başlandığını və ilkin nəticələrin artıq özünü göstərdiyini təsdiqləyir. Bu regionun gələcək illərdə infrastruktur göstəricilərinin artımı həm dövlət investisiyaları, həm də bərpa proqramlarının ardıcıl icrası ilə birbaşa bağlı olacaq.

Qrafik 3. 2015 və 2024-cü illərdə hər min nəfərə düşən idman qurğularının sayı, iqtisadi rayonlar üzrə müqayisə

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Regionlar üzrə müqayisə nəticələri göstərir ki, idman infrastrukturunun inkişaf tempi və mövcud səviyyəsi ölkə üzrə bərabər paylanmamışdır. Abşeron–Xızı iqtisadi rayonu üzrə göstəricilərin azalması (2015-ci ildə 0,91-dən 2024-cü ildə 0,62-yə) bu regionda əhali sıxlığının sürətli artımı və yeni yaşayış massivlərinin formalaşması ilə izah olunur. İnfrastrukturun genişlənməsi əhali artım tempinə proporsional olmadığından, hər min nəfərə düşən idman obyektlərinin payı azalmışdır.

Azərbaycan üzrə orta göstərici 2024-cü ildə 1,21 olmuşdur. Bu göstəricidən aşağı qalan regionlar - Bakı şəhəri (0,86), Abşeron–Xızı (0,62) və Mil–Muğan (0,84) - əsasən yüksək urbanizasiya səviyyəsinə malik ərazilərdir ki, burada torpaq resurslarının məhdudluğu yeni idman obyektlərinin tikintisini məhdudlaşdırır.

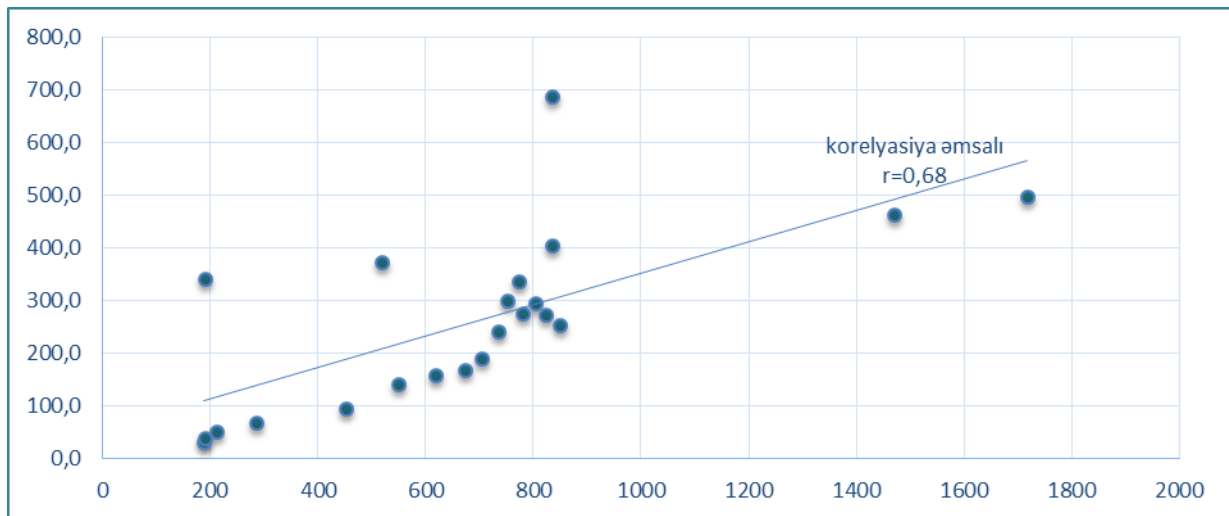
Ümumilikdə, 2015–2024-cü illər arasında baş verən bu dəyişikliklər göstərir ki, Azərbaycanın idman infrastrukturu üzrə inkişaf istiqaməti regional bərabərləşmə və bərpa mərkəzli xarakter daşıyır: işğaldan azad olunmuş ərazilərdə yüksəliş, əhali sıx regionlarda isə stabilləşmə müşahidə olunur.

Ümumilikdə aparılmış təhlil göstərir ki, Azərbaycanda idman xidmətləri sektoru son on beş il ərzində infrastrukturun genişləndirilməsi, Olimpiya komplekslərinin sayının artması və əhalinin fiziki fəallığının yüksəlməsi baxımından nəzərəcarpacaq irəliləyiş əldə etmişdir. Bununla belə, regionlararası balansın tam bərqərar olmaması, qadınların iştirak payının məhdudluğu və xidmət keyfiyyətinin ölçülməsi mexanizmlərinin yetkin olmaması sahənin davamlı inkişafını məhdudlaşdıran əsas amillər kimi qalmaqdadır. Mövcud vəziyyət göstərir ki, ölkədə idman infrastrukturu üzrə kəmiyyət artımı təmin olunsun da, keyfiyyət və sosial inklüzivlik baxımından beynəlxalq standartlara uyğunlaşma hələ də inkişaf mərhələsindədir. Bu səbəbdən Azərbaycanın idman xidmətləri sisteminin beynəlxalq göstəricilər fonunda müqayisəli qiymətləndirilməsi sahənin gələcək istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Aparılmış təhlillər göstərir ki, Azərbaycanda idman xidmətlərinin inkişafı son illərdə əsasən dövlətin məqsədyönlü maliyyə dəstəyi hesabına təmin edilmişdir. Bununla yanaşı, dövlətin idman və istirahət xidmətlərinə yönəltdiyi vəsaitlərin səmərəliliyi həm sosial, həm də idman nəticələri baxımından öz təsirini göstərmişdir.

Bu məqsədlə 2003–2024-cü illər üzrə dövlət büdcəsindən idman sahəsinə çəkilən xərclərlə Azərbaycan idmançılarının beynəlxalq yarışlarda qazandıqları medalların sayı arasında korrelyasiya əlaqəsi qurulmuşdur. Təhlil nəticəsində iki dəyişən arasında müsbət və orta güclü əlaqə ($r = 0,68$) müəyyən edilmişdir ki, bu da dövlətin idmana yönəltdiyi investisiyaların idman uğurlarının yüksəlməsinə təsir ehtimalını gücləndirir.

Qrafik 4. Mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi, gənclər siyasəti və digər sosial fəaliyyət sahələrinə çəkilən xərclər və Azərbaycan idmançılarının beynəlxalq yarışlarda qazandıqları medalların sayı

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

Qrafikdəki meyl xətti göstərir ki, büdcə xərclərinin artması ilə beynəlxalq arenada qazanılan medalların sayı da artma tendensiyası nümayiş etdirir. Xüsusilə 2015–2020-ci illərdə (Bakı Avropa Oyunları, İslam Həmrəyliyi Oyunları və Tokio Olimpiadası dövrü) dövlət investisiyalarının çoxalması idman uğurlarında yüksəlişlə müşahidə olunmuşdur. Lakin 2020-ci ildən sonra xərclərin sabitləşməsi və pandemiya dövründə beynəlxalq yarışların məhdudlaşdırılması nəticələrdə müəyyən dalğalanmalara səbəb olmuşdur. Bu isə göstərir ki, dövlətin maliyyə dəstəyi idman uğurlarının mühüm hərəkətverici qüvvəsidir, lakin uzunmüddətli nəticələrin təmin olunması üçün maliyyə artımına paralel olaraq idarəetmə səmərəliliyi, idman elmi və kütləvi iştirakın genişləndirilməsi də əsas rol oynayır.

Ümumilikdə, bu nəticələr sübut edir ki, Azərbaycanın idman sektorunda dövlət siyasətinin məqsədyönlü maliyyələşməsi idman xidmətlərinin keyfiyyətə inkişafı, beynəlxalq nəticələrin artması və insan kapitalının formalaşması üçün mühüm təsirə malikdir.

Beynəlxalq müqayisələr və Azərbaycanın idman xidmətləri sistemində mövqeyi

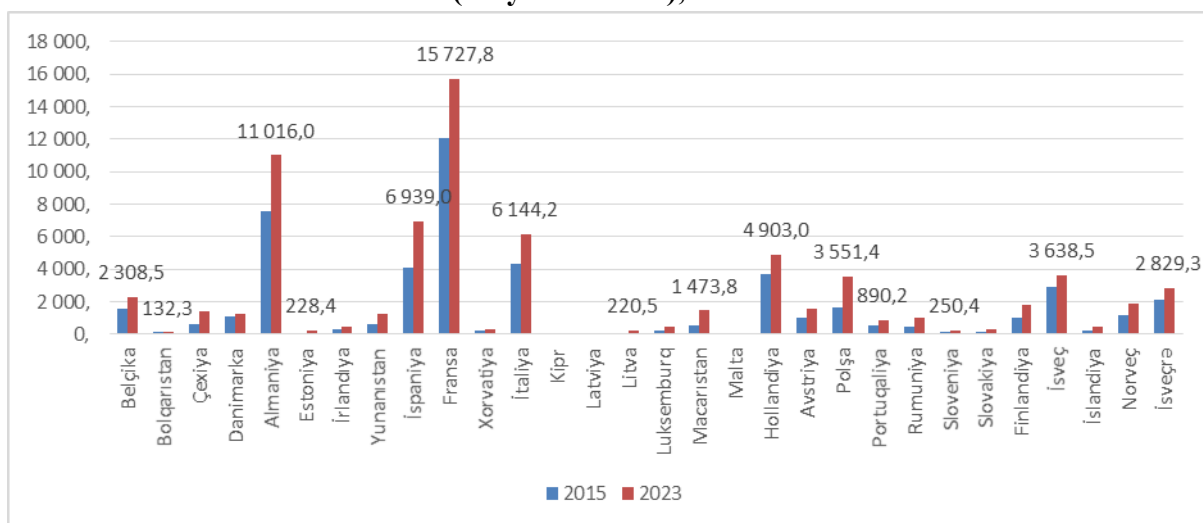
Bu bölmədə məqsəd idman xidmətlərinin inkişaf səviyyəsini beynəlxalq göstəricilər fonunda müqayisəli şəkildə təhlil etmək və Azərbaycanın mövcud vəziyyətini global tendensiyalarla əlaqələndirməkdir. Beynəlxalq təşkilatların — xüsusilə Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST), UNESCO və Dünya Bankının — məlumatları göstərir ki, idman və fiziki fəallıq siyasətləri bir çox ölkələrdə sosial rifahın, sağlamlığın və insan kapitalının inkişafının əsas komponenti kimi qəbul olunur. Bu kontekstdə Azərbaycanın göstəricilərinin təhlili sahənin maliyyələşmə səviyyəsi, fiziki fəallığın dinamikası və idarəetmə mexanizmlərinin effektivliyi baxımından beynəlxalq standartlara uyğunluq dərəcəsini müəyyən etməyə imkan verir.

Avropa İttifaqı ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, istirahət və idman xidmətlərinə ayrılan dövlət vəsaitlərinin həcmi ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyəsi, sosial siyasət prioritetləri və idarəetmə modelləri ilə birbaşa bağlıdır. 2015–2023-cü illər üzrə göstəricilərin müqayisəsi Aİ məkanında bu sahəyə ayrılan xərclərin ümumilikdə artım meyli göstərdiyini ortaya qoyur.

Məlumatlara əsasən, Fransa, Almaniya və İspaniya kimi ölkələr idman xidmətlərinin maliyyələşdirilməsində lider mövqedədirlər: 2023-cü ildə müvafiq olaraq 15,7 milyard, 11,0 milyard və 6,9 milyard avro vəsait ayırmışlar. Bu ölkələrdə dövlətin idmana dəstəyi həm sosial rifah siyasətinin, həm də turizm və səhiyyə sektorlarının tərkib hissəsi kimi formalaşmışdır.

Digər tərəfdən, Bolgariya (132 milyon avro) və Estoniya (228 milyon avro) kimi nisbətən kiçik iqtisadiyyata malik ölkələrdə bu xərclərin həcmi aşağı səviyyədə qalmışdır. Ümumilikdə, 2015–2023-cü illər dövründə Avropa İttifaqında istirahət və idman xidmətlərinə yönəldilən dövlət xərclərinin ortalama 35–40% artım göstərməsi bu sahənin sosial siyasətdə artan roluna dəlalət edir.

Qrafik 5. Avropa İttifaqı ölkələrinin istirahət və idman xidmətlərinə ümumi dövlət xərcləri (milyon avro ilə), 2015 və 2023

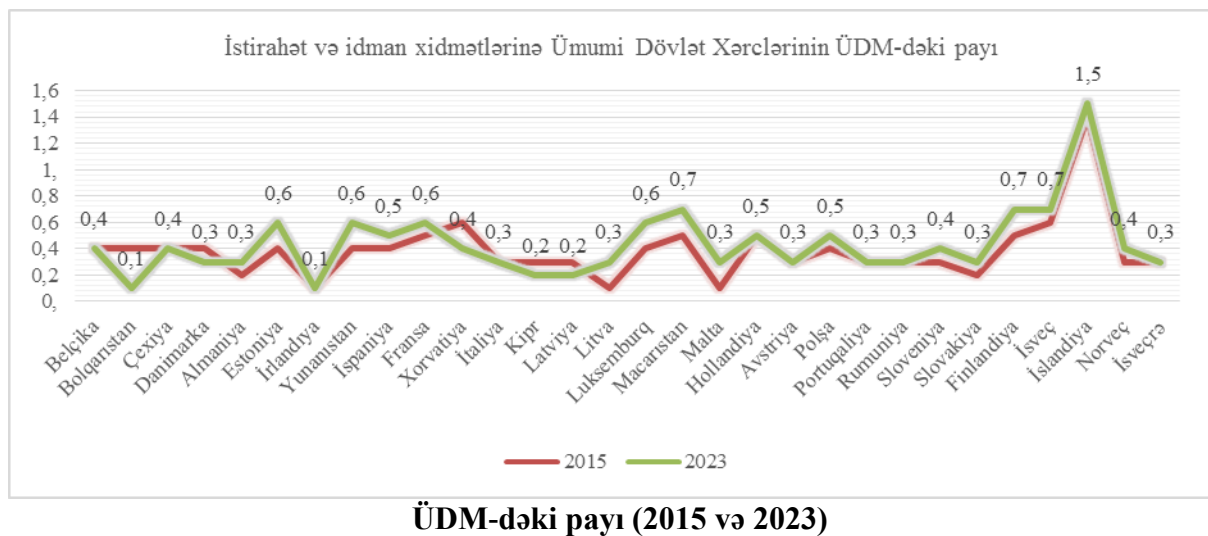

Mənbə: Eurostat, COFOG təsnifatı üzrə məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Bu tendensiya göstərir ki, Aİ ölkələrində idman xidmətlərinin maliyyələşməsi təkcə büdcə məsələ kimi deyil, sosial kapitalın gücləndirilməsi, sağlam həyat tərzinin təşviqi və milli identiklik siyasətinin elementi kimi dəyərləndirilir. Azərbaycan üçün bu modelin öyrənilməsi dövlət büdcəsində idman və fiziki fəallıq sahələrinin davamlı maliyyələşmə mənbələrinin formalaşdırılması və özəl sektorun iştirakının artırılması baxımından mühüm istiqamət yaradır.

İdman xidmətlərinə ayrılan dövlət xərclərinin ÜDM-dəki payının təhlili, iqtisadiyyatın real miqyasına nisbətə bu sahəyə yönəldilən maliyyə yükünü qiymətləndirməyə imkan verir. Avropa İttifaqı ölkələrinin göstəriciləri 2015 və 2023-cü illər üzrə müqayisə olunduqda, istirahət və idman xidmətlərinə ayrılan vəsaitlərin əksər ölkələrdə artım meyli göstərdiyi müşahidə olunur. Bu tendensiya idman sektorunun yalnız sosial əhəmiyyətli deyil, həm də iqtisadi cəhətdən prioritet istiqamətə çevrildiyini sübut edir. Göstəricilərin ÜDM-lə müqayisədə ölçülməsi, ölkələr arasında fərqli iqtisadi ölçüləri nəzərə alaraq, xərclərin real effektivliyini qiymətləndirməyə şərait yaradır.

Qrafik 6. Avropa İttifaqı ölkələrinin İstirahət və idman xidmətlərinə ümumi dövlət xərclərinin

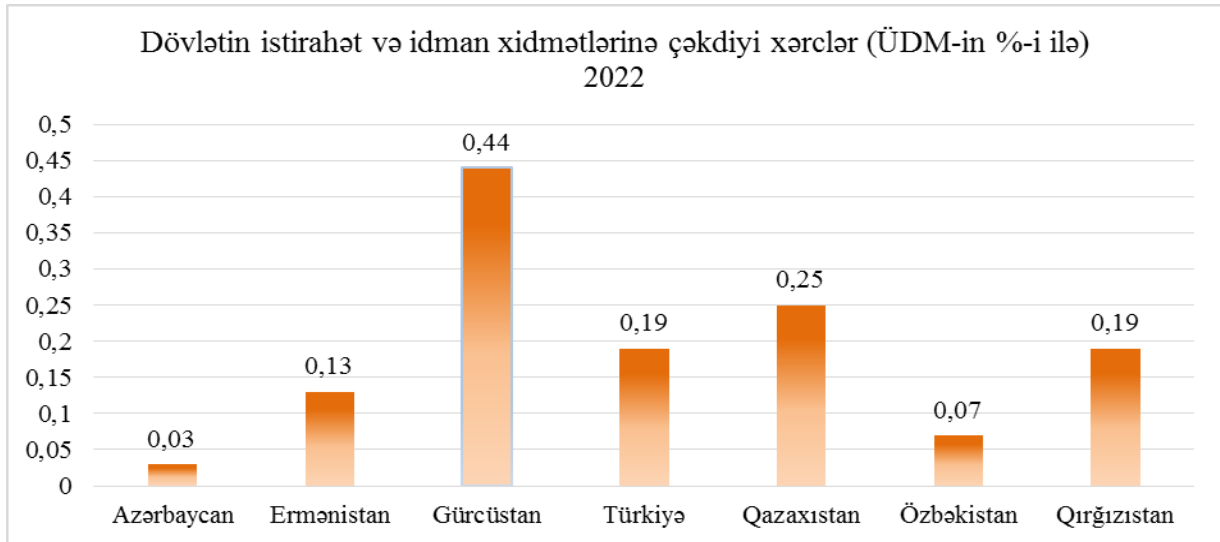
Mənbə: Eurostat, COFOG təsnifatı üzrə məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Qrafikdə əks olunduğu kimi, 2023-cü ildə İslandiya (1,5%), İsveç (0,7%) və Xorvatiya (0,6%) kimi ölkələr idman xidmətlərinə ÜDM-lərinin nisbətən böyük hissəsini yönəltmişlər. Bu, həmin ölkələrdə idman və fiziki fəallığın sağlamlıq və sosial rifah siyasətinin əsas tərkib hissəsi kimi qəbul olduğunu göstərir.

Azərbaycan üçün bu göstərici 2022-ci ildə 0,03% olmuşdur ki, bu da Avropa İttifaqı ortalamasından təxminən 16 dəfə aşağıdır. Bu fərq, bir tərəfdən, idman sektorunun iqtisadi strukturda hələ tam formalaşmaması ilə, digər tərəfdən isə son illərdə dövlətin bu sahəni infrastruktur səviyyəsində inkişaf etdirməyə yönəlmiş mərhələli siyasəti ilə izah olunur. Gələcəkdə dövlət-özəl tərəfdaşlığı mexanizmlərinin tətbiqi və xidmətlərin keyfiyyət göstəricilərinin beynəlxalq standartlarla uyğunlaşdırılması bu fərqi azaldılmasına xidmət edə bilər.

Regional səviyyədə aparılan müqayisə göstərir ki, türkdilli dövlətlər və Cənubi Qafqaz ölkələri üzrə idman və istirahət xidmətlərinə yönəldilən dövlət xərclərinin ÜDM-də payı arasında əhəmiyyətli fərqlər mövcuddur. 2022-ci il məlumatlarına əsasən, bu göstərici Gürcüstanda 0,44%, Qazaxıstanda 0,25%, Türkiyə və Qırğızıstanda 0,19%, Ermənistanda 0,13%, Özbəkistanda 0,07%, Azərbaycanda isə 0,03% səviyyəsində olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir ölkə üzrə son yenilənmiş məlumat 2022-ci ilə aiddir. 2023–2024-cü illər üçün rəsmi statistika hələ açıqlanmadığından, müqayisə 2022-ci il göstəriciləri əsasında aparılmışdır. Bu, məlumat çatışmazlığı amilinin nəzərə alınması ilə nəticələrin interpretasiyasında müəyyən məhdudiyyət yaratsa da, ümumi tendensiyanı dəyərləndirmək üçün kifayət qədər etibarlı baza formalaşdırır.

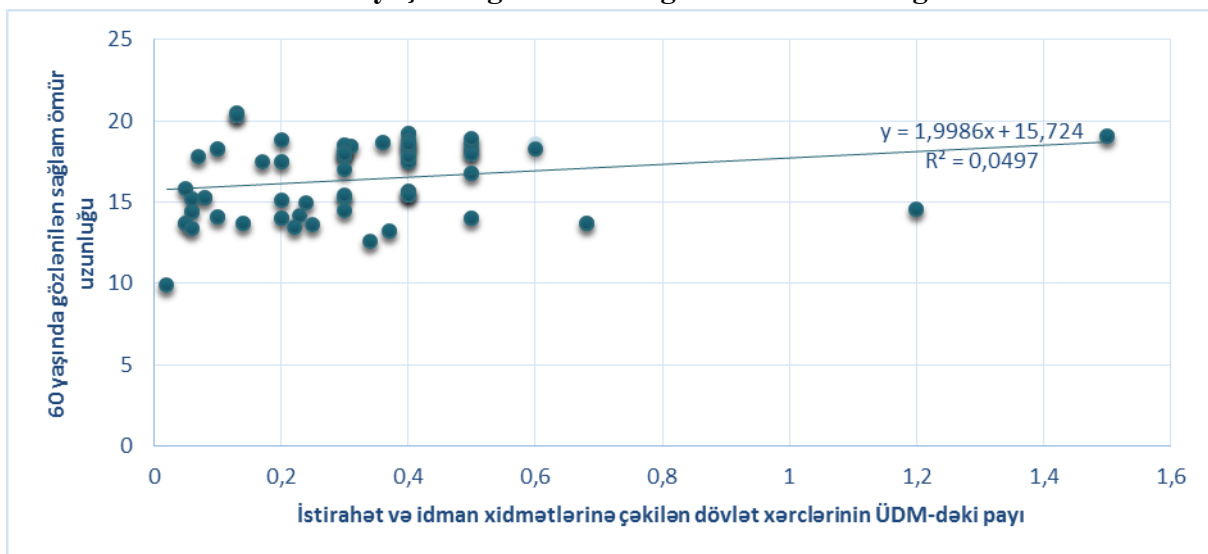
Qrafik 7. Türkdilli dövlətlər və Cənubi Qafqaz ölkələrinin dövlətin istirahət və idman xidmətlərinə çəkdiyi xərclər (ÜDM-in %-i ilə), 2022

Mənbə: Dünya Bankı, IMF COFOG təsnifatı üzrə göstəriciləri əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Qrafikdə əks olunan göstəricilər göstərir ki, regionda idman sektorunun maliyyələşməsi üzrə lider mövqe Gürcüstana məxsusdur — bu, son illərdə qəbul edilmiş dövlət proqramları və beynəlxalq idman tədbirlərinə yönəlmiş dövlət investisiyaları ilə bağlıdır. Qazaxıstan və Türkiyə kimi ölkələrdə də göstəricilərin sabit qalması idman xidmətlərinin dövlət prioriteti kimi qorunduğunu təsdiqləyir.

Azərbaycanın göstəricisinin 0,03% səviyyəsində olması, ölkənin hazırda idman xidmətlərinin infrastrukturun qurulması mərhələsində olduğunu göstərir. Yəni diqqət hələ xidmət keyfiyyətinin artırılmasından çox, infrastrukturun genişləndirilməsinə yönəlib. Bununla belə, son illərdə dövlət-özəl tərəfdaşlığı və regional idman mərkəzlərinin yaradılması sahəsində həyata keçirilən proqramlar gələcək illərdə bu göstəricinin yüksəlməsi üçün real potensial yaradır.

İdman xidmətlərinə çəkilən dövlət xərclərinin əhalinin sağlamlıq göstəricilərinə təsir istiqamətini qiymətləndirmək məqsədilə 54 ölkə üzrə korrelyasiya təhlili aparılmışdır. Analizdə Dünya Bankının 2017-ci il üzrə “istirahət və idman xidmətlərinə çəkilən dövlət xərcləri” göstəricisi ilə Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının 2020-ci il üzrə “60 yaşında gözlənilən sağlam ömür uzunluğu” məlumatlarından istifadə olunmuşdur.

Qrafik 8. İstirahət və idman xidmətlərinə çəkilən dövlət xərclərinin ÜDM-dəki payı və 60 yaşında gözlənilən sağlam ömür uzunluğu

Mənbə: Dünya Bankı və Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının göstəricilərinə əsasın müəllif tərəfindən hesablanmışdır

Təhlilin nəticələri göstərir ki, bu iki dəyişən arasında müsbət, lakin zəif korrelyasiya əlaqəsi mövcuddur: xərclər artdıqca sağlam ömür uzunluğu da cüzi şəkildə artır. Bu, idman sektoruna ayrılan vəsaitlərin səhiyyə və sosial rifah göstəricilərinə müəyyən dərəcədə təsir etdiyini göstərir.

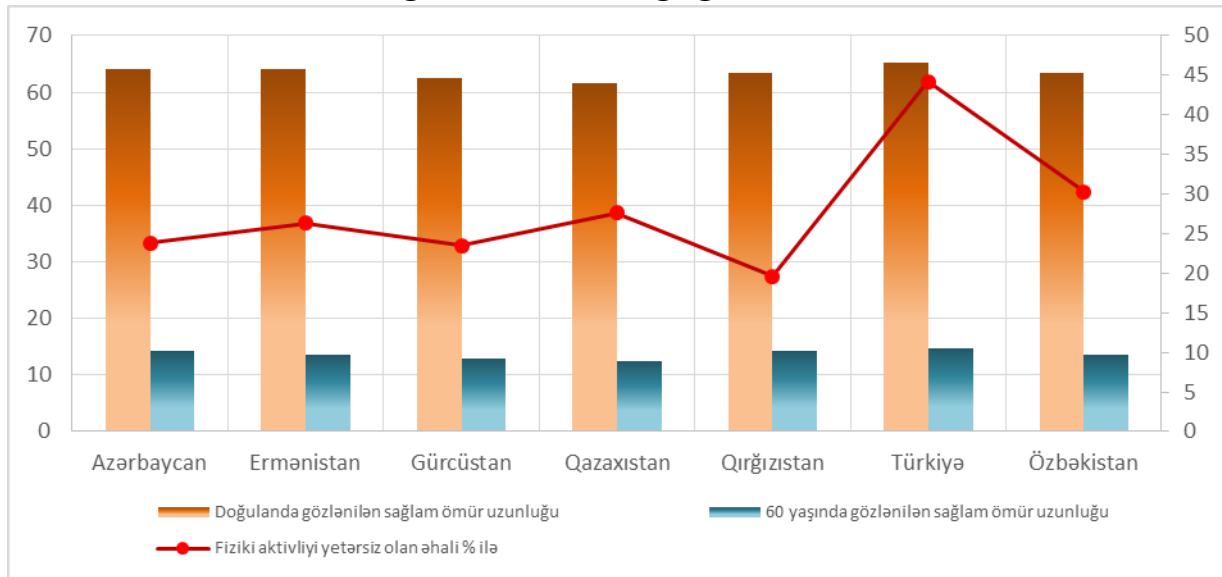
Qrafikdəki trend xətti ($y = 1,9986x + 15,724$; $R^2 = 0,0497$) göstərir ki, əlaqənin statistik gücü zəifdir, həmçinin istirahət və idman xidmətlərinə çəkilən xərclərin 0,1% artması sağlam ömür uzunluğunda təxminən 0,2 illik əlavə yüksəlişlə müşahidə olunur. Bu meyl idman və fiziki fəallığa yönəlik dövlət siyasətinin səhiyyə nəticələrinə müsbət istiqamətli təsir potensialını nümayiş etdirir.

Bu nəticə onu göstərir ki, idman xidmətlərinə ayrılan resurslar yalnız sosial rifahı deyil, həm də əhalinin yaşlanma dövründə sağlamlıq səviyyəsini qorumağa xidmət edir. Beləliklə, dövlətin idman siyasətinə qoyulan investisiyalar uzunmüddətli insan kapitalı və aktiv qocalma strategiyalarının iqtisadi əsaslarını möhkəmləndirir.

Qrafikdə göstərilən əlaqə yalnız dövlətin idman və istirahət xidmətlərinə ayırdığı vəsaitlərlə məhdudlaşmır; bu tendensiya həm də səhiyyə sistemində tətbiq olunan fiziki fəallığın reseptləşdirilməsi (Physical Activity on Prescription) yanaşması ilə bu xəttin arxasında dayana bilən mexanizmlərdən biri kimi görünür. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının “Global Action Plan on Physical Activity 2018–2030” sənədində vurğulandığı kimi, bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə həkimlər pasiyentlərə dərmanla yanaşı, fiziki aktivlik resepti də təyin edirlər. Bu praktika xüsusilə 60 yaşdan yuxarı əhali arasında qeyri-infeksion xəstəliklərin profilaktikasında və sağlam ömür uzunluğunun artırılmasında mühüm rol oynayır.

Şəkildə Cənubi Qafqaz və Türkdilli dövlətlər üzrə üç göstərici müqayisə edilir: doğulduqda gözlənilən sağlam ömür uzunluğu, 60 yaşdan sonra sağlam ömür və yetərsiz fiziki aktiv əhalinin payı. Sütunlar göstərir ki, regionda gözlənilən sağlam ömür uzunluqları əsasən 62–66 il aralığındadır, 60 yaşdan sonra sağlam ömür isə təxminən 12–15 il civarındadır. Qırmızı xətt yetərsiz fiziki aktivliyin payını göstərir: Türkiyədə ən yüksək, Qırğızıstanda ən aşağı, Azərbaycan və Özbəkistanda orta səviyyədədir. Bu müqayisə tənzimləmə baxımından göstərir ki, infrastruktur yatırımları ilə yanaşı, əhalinin gündəlik hərəkətiliyini artıran siyasətlər və ilkin səhiyyə ilə integrasiya sağlam ömür uzunluğunu yüksəltmək üçün həlledicidir.

Qrafik 9. Türkdilli dövlətlər və Cənubi Qafqaz ölkələrinin fiziki aktivliyi yetərsiz olan əhali və sağlam ömür uzunluğu göstəriciləri

Mənbə: Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının göstəriciləri əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

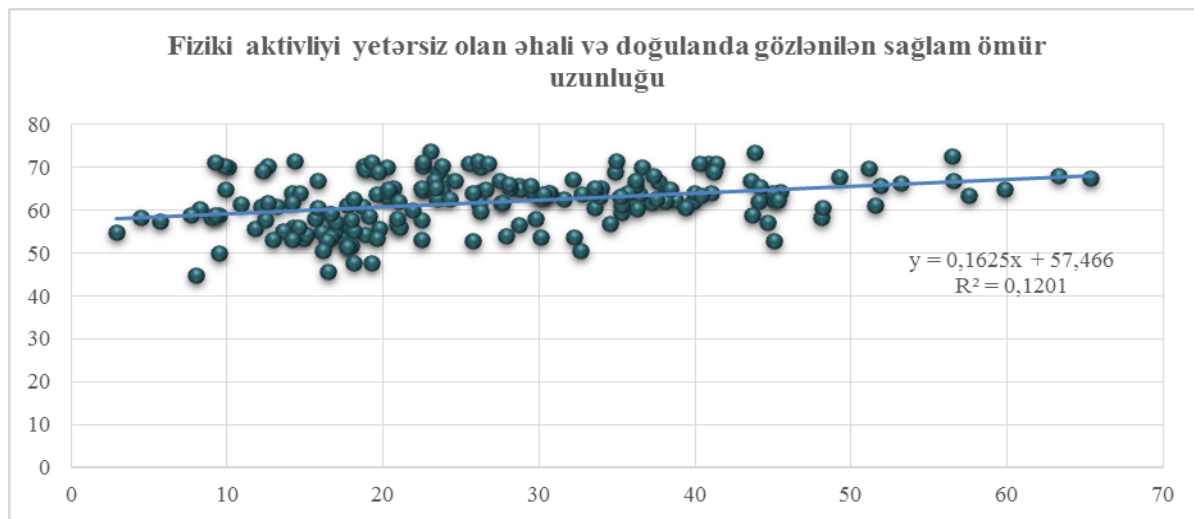
Qrafikin məntiqi nəticəsi ondan ibarətdir ki, fiziki aktivliklə sağlam ömür gözləntiləri arasında sadə və birmənalı tərs əlaqə yoxdur; sağlam ömür uzunluğuna səhiyyə xidmətlərinin keyfiyyəti, qidalanma və sosial-iqtisadi faktorlar da əhəmiyyətli təsir göstərir. Lakin qeyri-aktivliyin yüksək olduğu ölkələrdə sağlam ömür gözləntiləri nisbətən zəif görünür və bu, Azərbaycan üçün praktiki

ipucu verir: kütləvi idman proqramları, aktiv mobillik infrastrukturu (piyada/velosiped), məktəb və iş yerlərində davranışsal müdaxilələr və nəticə-əsaslı maliyyələşmə mexanizmləri birlikdə tətbiq olunarsa, həm qeyri-aktivlik azalır, həm də sağlam ömür göstəricilərində artım mümkün olur. Bu yanaşma “idman xidmətlərinin tənzimlənməsi” konsepsiyasını infraqructurdan kənara çıxarıb real sağlamlıq nəticələrinə yönəldir.

Fiziki fəallığın əhalinin sağlamlıq göstəricilərinə təsirini qiymətləndirmək məqsədilə 18 yaşdan yuxarı əhali arasında yetərsiz fiziki aktivliyin yayılma səviyyəsi ilə doğulanda və 60 yaşda gözlənilən sağlam ömür uzunluğu göstəriciləri arasında korrelyasiya təhlili aparılmışdır. Təhlil Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının (WHO) “Global Health Observatory” bazası üzrə 185 ölkəni əhatə etmiş və 2017–2020-cü illəri əhatə edən məlumatlar əsasında həyata keçirilmişdir.

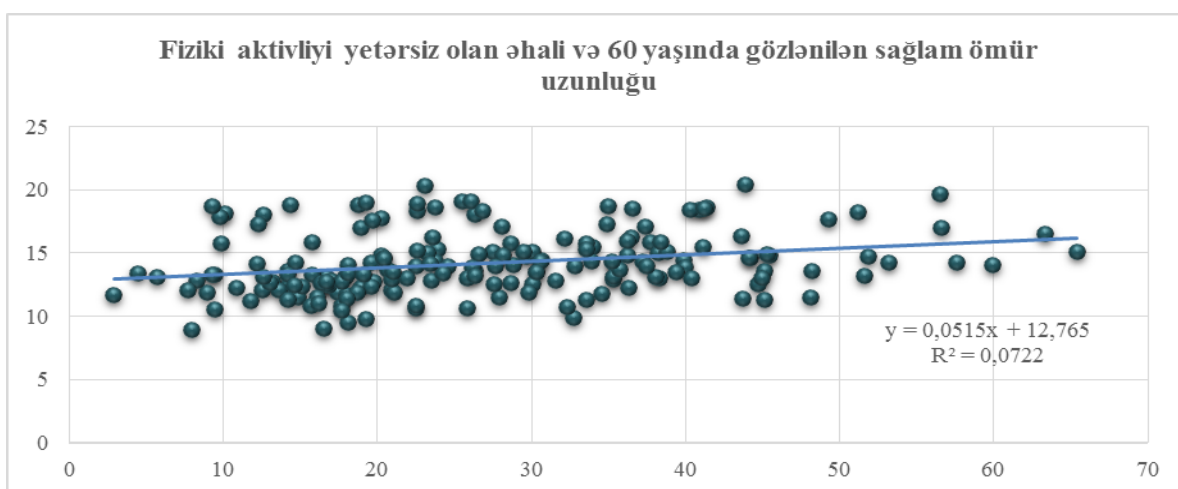
Fiziki aktivliyi yetərsiz olan əhali göstəricisi (insufficient physical activity) ÜST tərəfindən həftədə ən azı 150 dəqiqə orta intensivlikli fiziki fəaliyyətə riayət etməyən şəxslərin payını ifadə edir və bu göstərici ölkələrin sağlamlıq və həyat tərz fərqlərini qiymətləndirmək üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. Təhlil nəticəsində, fiziki passivliklə həm doğulanda, həm də 60 yaşda sağlam ömür uzunluğu arasında statistik baxımdan zəif, lakin istiqamətə müsbət əlaqə müşahidə olunmuşdur.

Qrafik 10. Fiziki aktivliyi yetərsiz olan əhali ilə doğulanda gözlənilən sağlam ömür uzunluğu arasında əlaqə

Mənbə: Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının göstəricilərinə əsasın müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

Qrafik 11. Fiziki aktivliyi yetərsiz olan əhali ilə 60 yaşda gözlənilən sağlam ömür uzunluğu arasında əlaqə

Mənbə: Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının göstəricilərinə əsasın müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

Aparılmış empirik təhlilin nəticələrinə əsasən, doğulanda gözlənilən sağlam ömür uzunluğu ilə fiziki aktivliyi yetərsiz olan əhali arasında zəif müsbət əlaqə ($R^2 = 0,1201$) müşahidə edilmişdir. Digər tərəfdən, 60 yaşda gözlənilən sağlam ömür uzunluğu üzrə aparılmış təhlil daha zəif müsbət əlaqə ($R^2 = 0,0722$) göstərmişdir. Bu nəticə, ilkin gözləntilərin əksinə olaraq, fiziki aktivliyin azalması ilə sağlam ömür uzunluğu arasında mənfi deyil, statistik baxımdan əhəmiyyətsiz, zəif müsbət əlaqənin mövcudluğunu göstərir. Bu ziddiyyətli meyl bir sıra sosial-iqtisadi və metodoloji amillərlə izah oluna bilər.

- Ölkələrarası sosial-iqtisadi fərqlər: Yüksək gəlirli ölkələrdə əhalinin fiziki aktivliyi aşağı olsa da, tibbi xidmətlərin səviyyəsi, qidalanma keyfiyyəti və sosial rifah göstəriciləri yüksək olduğuna görə sağlam ömür uzunluğu nisbətən böyük qalır. Bu amil korrelyasiyanın istiqamətini zəiflədərək bəzən müsbət istiqamətə dəyişə bilər.
- Məlumatların struktur heterogenliyi: WHO məlumat bazasında ölkələr çox müxtəlif inkişaf səviyyəsində olduğundan, bəzi regionlarda (məsələn, Skandinaviya və Qərbi Avropa ölkələrində) fiziki aktivlik az olsa da, həyat keyfiyyəti və səhiyyə göstəriciləri yüksəkdir. Bu, ümumi qlobal əlaqənin zəifləməsinə və müsbət meyl almasına səbəb olur.
- Sağlamlıq göstəricilərinə çoxfaktorlu təsir: Sağlam ömür uzunluğu təkcə fiziki aktivliklə deyil, həm də səhiyyə xərcləri, təhsil səviyyəsi, ekoloji şərait və sosial mühit kimi çoxsaylı amillərlə müəyyənləşir. Bu amillərin birgə təsiri fiziki aktivliyin təsirini “ört-basdır” edə bilər.
- Statistik əlaqənin zəifliyi ($R^2 < 0,15$): Korrelyasiyanın zəifliyi onu göstərir ki, fiziki aktivlik göstəriciləri sağlam ömür uzunluğunu izah edən əsas dəyişənlərdən biri olsa da, müəyyənəddici amil deyil.

Ümumilikdə, hər iki əlaqə sübut edir ki, fiziki passivliyin azaldılması və aktiv həyat tərzinin təşviqi ölkələrin sağlam ömür uzunluğunu artırmaq üçün mühüm amildir. Bununla yanaşı, bu prosesin effektivliyi yalnız fərdi davranışlarla deyil, həm də şəhər və icma səviyyəsində fiziki fəallığı dəstəkləyən mühitin — “Active Places” modelinin — yaradılması ilə daha real nəticə verə bilər.

Beləliklə, dövlətin idman xidmətlərinə ayırdığı resurslar səhiyyə sistemində bu cür profilaktik modellərlə birləşdirildikdə, iqtisadi səmərəlilik və ictimai sağlamlıq nəticələri baxımından daha yüksək effekt verir.

Nəticə

Nəticələrin əsaslandırılması və yeniliyi: Tədqiqat nəticələri göstərir ki, Azərbaycanda idman xidmətləri sahəsində əldə olunan infrastruktur və institusional nailiyyətlərə baxmayaraq, idarəetmə səmərəliliyi və xidmət keyfiyyəti üzrə göstəricilər beynəlxalq standartlarla hələ tam uzlaşmır. Empirik və müqayisəli təhlillər sübut edir ki, bu sahədə əsas inkişaf potensialı rəqəmsal tənzimləmə, nəticə əsaslı maliyyələşmə və sosial təsir ölçmə mexanizmlərinin tətbiqində cəmlənilir.

Empirik mərhələdə aparılmış korrelyasiya təhlilləri idman xidmətlərinin sosial-iqtisadi təsir mexanizmini praktik olaraq təsdiqləmişdir. Təhlillər nəticəsində aşağıdakı əlaqələr müəyyən edilmişdir:

- Milli səviyyədə aparılan təhlil göstərir ki, Mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi, gənclər siyasəti və digər sosial fəaliyyət sahələrinə dövlət xərcləri ilə Azərbaycan idmançılarının beynəlxalq yarışlarda qazandıqları medalların sayı arasında müsbət korrelyasiya mövcuddur ($r = 0,68$). Bu nəticə göstərir ki, sosial sahələrə, xüsusilə idman və gənclər siyasətinə yönələn dövlət investisiyalarının artması idman uğurlarının sayında da artıma səbəb olur.
- 54 ölkə üzrə aparılmış çoxölkəli təhlil nəticəsində, istirahət və idman xidmətlərinə yönələn dövlət xərcləri ilə 60 yaşdan yuxarı əhali arasında sağlam ömür uzunluğu arasında zəif, lakin müsbət əlaqə müəyyən edilmişdir ($R^2 \approx 0,05$). Bu nəticə idman və istirahət xidmətlərinə çəkilən xərclərin uzunmüddətli sağlamlıq göstəricilərinə pozitiv, lakin dolaylı təsir etdiyini göstərir.
- dövlət xərclərinin həcmi artdığı halda, xərclər/medal nisbətinin yüksəlməsi idarəetmədə səmərəlilik boşluğunu göstərir ($E = 0,53$);
- Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının “Global Health Observatory” məlumat bazası əsasında 185 ölkənin göstəriciləri üzrə aparılmış təhlil nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki: Fiziki aktivliyi

yetərsiz olan əhalinin payı ilə doğrulanda gözlənilən sağlam ömür uzunluğu arasında zəif, müsbət əlaqə mövcuddur ($R^2 = 0,12$). Fiziki aktivliyi yetərsiz olan əhalinin payı ilə 60 yaşda gözlənilən sağlam ömür uzunluğu arasında da zəif müsbət korrelyasiya mövcuddur ($R^2 = 0,07$).

Bu əlaqələr tədqiqatın əsas elmi nəticəsini formalaşdırır: idman xidmətlərinin sosial və iqtisadi təsiri yalnız infrastruktur artımı ilə deyil, keyfiyyət və idarəetmə mexanizmləri ilə müəyyən olunur.

Eyni zamanda, idarəetmə və maliyyələşmə modellərinin təhlili göstərir ki, mövcud dövlət xərcləri nəticə yönümlü mexanizmlərlə tənzimlənmədikdə resurs səmərəliliyi azalır. Bu baxımdan, dövlət-özəl tərəfdaşlığı (DÖT) və nəticəyə əsaslanan büdcələşdirmə (performance-based budgeting) yanaşmalarının tətbiqi idman sektorunun tənzimlənməsində səmərəliliyi artıran elmi əsaslı mexanizmlər kimi çıxış edə bilər.

Bu işin elmi yeniliyi bir neçə istiqamətdə özünü göstərir:

1. Yeni konseptual yanaşma: İlk dəfə olaraq idman xidmətləri Azərbaycan iqtisadiyyatında insan kapitalının inkişafını təmin edən sosial-iqtisadi sistem kimi təhlil edilmişdir. Bu yanaşma idmanı sadəcə fiziki fəaliyyət sahəsi kimi deyil, sosial rifah və iqtisadi dəyər yaradan mexanizm kimi şərh edir.
2. Empirik əsaslandırma: Azərbaycan üzrə 2010–2024-cü illərin rəsmi statistik məlumatları əsasında idman xidmətlərinə ayrılan dövlət xərcləri, fiziki fəallığın səviyyəsi, doğrulanda və 60 yaşda gözlənilən sağlam ömür uzunluğu göstəriciləri arasında kəmiyyət əlaqələri müəyyən edilmişdir. Aparılmış korrelyasiya və reqressiya analizləri idman xidmətlərinin insan kapitalının inkişafına və sosial rifah göstəricilərinə təsirini empirik şəkildə əsaslandırmış, bu istiqamətdə ölkə üzrə aparılmış ilk kompleks tədqiqatlardan biri kimi dəyərləndirilə bilər.
3. Sistemli müqayisə modeli: UNESCO, WHO, Aİ, Böyük Britaniya, Avstraliya və Koreya təcrübələri əsasında beynəlxalq modellərin Azərbaycan üçün lokal uyğunluq matrisası (Compatibility Matrix) hazırlanmışdır. Bu, gələcək tədqiqatlar üçün metodoloji baza yaradır.

Nəticələrin praktik əhəmiyyəti: Aparılmış tədqiqatın nəticələri göstərir ki, idman xidmətlərinin səmərəli tənzimlənməsi insan kapitalının inkişafında, sosial rifahın yüksəldilməsində və iqtisadi məhsuldarlığın artırılmasında mühüm rol oynayır. Bu nəticələr Azərbaycan Respublikasının 2030-cu il sosial-iqtisadi inkişaf prioritetləri, eləcə də “Sağlam həyat tərzini və dayanıqlı rifah” istiqamətləri ilə tam uyğunluq təşkil edir. Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti bir neçə səviyyədə özünü göstərir:

- Regional inkişaf və sosial bərabərlik səviyyəsində: Empirik nəticələr göstərir ki, regionlar üzrə idman obyektlərinin balanslı paylanması və “İcma İdman Mərkəzləri” təşəbbüsünün genişləndirilməsi bölgələrdə sosial inteqrasiyanı və əhalinin fiziki fəallığını artıracaq. “Active Places” konsepsiyasının tətbiqi – yəni ictimai məkanda əlçatan idman və hərəkət zonalarının yaradılması – şəhər və kənd ərazilərində fiziki fəallığın artımına, icma səviyyəsində sağlam həyat tərzinin təşviqinə şərait yaradacaq. Əlilliyi olan şəxslər, qadınlar və gənclər üçün subsidiya əsaslı proqramların tətbiqi sosial inklüzivliyi təmin edə bilər.
- Sağlamlıq siyasətində inteqrasiya: ÜST modelinə uyğun olaraq “Active Prescription” mexanizminin tətbiqi səhiyyə sistemində profilaktik tədbirlərin səmərəliliyini artıracaq. Bu yanaşma, xüsusilə yaşlı əhali arasında qeyri-infeksiyon xəstəliklərin qarşısının alınmasında və sağlam ömür uzunluğunun artırılmasında əhəmiyyətli təsir göstərə bilər.
- Elmi və analitik səviyyədə: Aparılmış korrelyasiya və reqressiya modelləri idman xidmətlərinin sosial-iqtisadi təsirinin ölçülməsi üçün yeni empirik baza yaratmışdır. Bu metodologiya gələcək elmi tədqiqatlarda idman, səhiyyə və sosial rifah göstəriciləri arasındakı əlaqələrin daha dərin tədqiqinə imkan verir.

Aparılmış tədqiqatın nəticələri göstərir ki, idman xidmətlərinin məqsədyönlü və səmərəli tənzimlənməsi insan kapitalının inkişafında, sosial rifahın yüksəldilməsində və sağlam həyat tərzinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Empirik analizlərə əsasən, idman xidmətlərinə dövlət xərclərinin artması ilə fiziki fəallığın səviyyəsi, sağlam ömür uzunluğu və sosial iştirak göstəriciləri arasında müsbət korrelyasiya müəyyən edilmişdir.

Azərbaycan üzrə 2010–2024-cü illəri əhatə edən statistik məlumatların təhlili göstərmişdir ki,

idman xidmətlərinə ayrılan investisiyalar təkcə idman uğurlarının deyil, həm də əhalinin sağlamlıq səviyyəsinin və sosial inteqrasiyanın artmasına səbəb olur.

Beynəlxalq müqayisələr göstərir ki, Azərbaycan türkdilli dövlətlər arasında idman infrastrukturunu, dövlət xərcləri və fiziki fəallıq göstəriciləri baxımından irəlidedir. Eyni zamanda, ÜST-ün “Global Action Plan on Physical Activity 2018–2030” və UNESCO-nun “Kazan Fəaliyyət Planı (2017)” kimi sənədlərdə vurğulanan prioritetlərlə uyğun şəkildə, ölkədə idman xidmətləri sağlam həyat tərzinin təşviqi və sosial bərabərliyin gücləndirilməsi istiqamətində strateji əhəmiyyət kəsb edir.

Ümumilikdə, aparılmış tədqiqat sübut etmişdir ki, idman sektoru Azərbaycan iqtisadiyyatında yalnız sosial fəaliyyət sahəsi deyil, həm də insan kapitalına yönəlmiş iqtisadi investisiya aləti kimi çıxış edir. Səmərəli idarəetmə, dövlət-özəl tərəfdaşlığı (DÖT) və nəticə əsaslı büdcələşmə mexanizmlərinin tətbiqi bu sahədə dövlət siyasətinin effektivliyini artırmaqla, “Sağlam həyat tərzini və dayanıqlı rifah” milli prioritetlərinin reallaşmasına elmi əsas yaradır.

Yekun Nəticə

1. Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycanda idman xidmətlərinin inkişafı infrastruktur və institusional səviyyədə əhəmiyyətli irəliləyişlərlə müşayiət olunsa da, idarəetmənin nəticəyönümlü mexanizmlərlə tənzimlənməsi hələ tam formalaşmayıb. Bu, ayrılan dövlət vəsaitlərinin sosial faydaya çevrilməsini məhdudlaşdırır.

2. Empirik təhlillər sübut etmişdir ki, idman xidmətlərinə yönələn dövlət investisiyalarının həcmi ilə idman uğurları və əhalinin fiziki fəallıq səviyyəsi arasında sabit müsbət əlaqə mövcuddur. Bu, dövlət siyasətinin idman vasitəsilə sosial rifah və insan kapitalının inkişafına birbaşa təsirini təsdiqləyir.

3. İdarəetmədə dövlət-özəl tərəfdaşlığının (DÖT) tətbiqi və nəticəyönümlü büdcələşmə yanaşması idman sektorunda maliyyə səmərəliliyini və xidmət keyfiyyətini artırmaq üçün ən optimal mexanizmlər kimi qiymətləndirilir.

4. Beynəlxalq təcrübənin (ÜST və UNESCO modelləri) təhlili göstərir ki, “Active Places” və “Active Prescription” kimi konsepsiyaların lokal adaptasiyası ictimai məkanda fiziki fəallığın və sağlam həyat tərzinin təşviqinə mühüm töhfə verə bilər.

5. Ümumilikdə, aparılmış tədqiqat sübut edir ki, idman xidmətləri Azərbaycanda yalnız sosial fəaliyyət sahəsi deyil, həm də insan kapitalının formalaşmasına yönəlmiş strateji iqtisadi investisiya alətidir. Onun effektiv tənzimlənməsi “Sağlam həyat tərzini və dayanıqlı rifah” milli prioritetlərinin reallaşdırılmasına elmi əsas yaradır.

Təkliflər

Tədqiqat nəticələrinə əsasən idman xidmətlərinin effektivliyini və sosial təsir gücünü artırmaq üçün aşağıdakı təkliflər irəli sürülür:

1. Nəticəyönümlü büdcələşmə və idarəetmə mexanizmləri tətbiq olunmalı, dövlət xərclərinin idman sahəsində sosial faydaya çevrilməsi sistemli şəkildə qiymətləndirilməlidir.
2. Dövlət-özəl tərəfdaşlığı (DÖT) modelləri vasitəsilə idman infrastrukturuna yatırımlar diversifikasiya edilməli və özəl sektorun iştirak payı artırılmalıdır.
3. “Active Places” və “Active Prescription” konsepsiyaları yerli şəraitə uyğunlaşdırılaraq tətbiq olunmalı, ictimai məkanda hərəkətliliyin artırılması və həkimlərin fiziki aktivliyi təşviq edən resept yazmaları dəstəklənməlidir.
4. Regionlararası qeyri-bərabərliyin azaldılması üçün “İcma İdman Mərkəzləri” şəbəkəsi genişləndirilməli, qadınlar, gənclər və əlilliyi olan şəxslər üçün subsidiya əsaslı proqramlar tətbiq olunmalıdır.
5. Fiziki fəallıq və ömür uzunluğu arasında elmi əsaslandırılmış korrelyasiya əlaqələri dövlət siyasətində nəzərə alınmalı, sağlam həyat tərzini təşviq edən tədbirlərin effektivliyi statistik göstəricilər əsasında ölçülməlidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat / References

1. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər <https://president.az/az/articles/view/50474>
2. *Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi interbet sahifəsi* – URL: <https://www.stat.gov.az/>
3. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi. (2024). *Vətəndaşın büdcə bələdçisi 2025*. Bakı. URL:<https://www.maliyye.gov.az/scripts/pdfs/web/viewer.html?file=/uploads/static-pages/files/677253f7ad24c.pdf>
4. Becker, G. S. (1993). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education* (3rd ed.). Chicago: University of Chicago Press. <http://dx.doi.org/10.7208/chicago/9780226041223.001.0001>
5. *Dünya Bankı, IMF COFOG təsnifatı üzrə göstəricilər* - mənbə: https://data360.worldbank.org/en/indicator/IMF_COFOG_GERS_GF0801?view=trend&country=AZE&maxYear=2022&minYear=2015
6. Eurostat. (2025). *General government expenditure by function (COFOG)* [dataset code: GOV_10A_EXP]. Mövcuddür: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/product/page/GOV_10A_EXP
7. Gənclər və İdman Nazirliyinin rəsmi internet sahifəsi – <https://www.mys.gov.az/>
8. Houlihan, Barrie. (2005). *Public Sector Sport Policy Developing a Framework for Analysis*. *International Review for The Sociology of Sport - INT REV SOCIOLOGICAL SPORT*. 40. 163-185. [10.1177/1012690205057193](https://doi.org/10.1177/1012690205057193).
9. Martinez, J. (1993). [Review of *Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit Is Transforming the Public Sector*, by D. Osborne & T. Gaebler]. *The Urban Lawyer*, 25(3), 683–691. <http://www.jstor.org/stable/27894839>
10. Ministry of Culture, Sports and Tourism (MCST). (2024). *Fostering the development of a region-led sports industry ecosystem*. Seoul: Government of the Republic of Korea. Retrieved from <https://www.mcst.go.kr/english/policy/pressView.jsp?pSeq=388>
11. Oldridge-Turner, K., et al. (2022). *Promoting Physical Activity Policy Frameworks*. *Journal of Physical Activity and Health*, 19(4), 292–302. <https://journals.humankinetics.com/view/journals/jpah/19/4/article-p292.xml>
12. *Resolution on the European Union Work Plan for Sport (1 July 2024 – 31 December 2027)* (C/2024/3527). *Official Journal of the European Union*, C/2024/3527, 3 June 2024. Available at: <https://sport.ec.europa.eu/news/adoption-of-new-eu-work-plan-for-sport-2024-2027>
13. Schultz, T. (1961). *Investment in Human Capital*. *The American Economic Review*, 51(1), 1–17. – URL: <https://www.scribd.com/document/545409427/Schultz-T-investment-in-Human-Capital-61>
14. Sport Australia. *Sport 2030: National Sport Plan*. Canberra: Australian Government; 2018. Available at: https://extranet.who.int/ncdccc/Data/AUS_B12_Sport_2030%20National_Sport_Plan%202018.pdf
15. UNESCO. *Kazan Action Plan: Outcome document of the Sixth International Conference of Ministers and Senior Officials Responsible for Physical Education and Sport (MINEPS VI)*. Kazan, Russian Federation, 14-15 July 2017. Available at: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000252725>
16. United Kingdom, Government. *Get Active: a strategy for the future of sport and physical activity*. London: Department for Culture, Media & Sport, published 30 August 2023. ISBN 978-1-5286-4416-7, Ref E02892256, CP 927. [PDF] Available at: <https://www.gov.uk/government/publications/get-active-a-strategy-for-the-future-of-sport-and-physical-activity>
17. World Health Organization. *Global Action Plan on Physical Activity 2018–2030: More Active People for a Healthier World*. Geneva: WHO; 2018. ISBN 978-92-4-151418-7 Available at: <https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/33339c9c-3a9f-46d4-9f12-ae9ff0dfdc6a/content>

Направления регулирования развития спортивных услуг в Азербайджане

Дильман Асадов

Институт экономики Министерства науки и образования Азербайджанской Республики

E-mail: dilmanasadov@gmail.com

Резюме: Статья посвящена оценке приоритетов регулирования развития спортивных услуг в Азербайджане в сопоставлении с международными политиками и практиками и обоснованию инструментов повышения результативности управления. Спортивные услуги рассматриваются не только как социальная сфера, но и как стратегический фактор формирования человеческого капитала и общественного благосостояния. Показано, что на фоне расширения инфраструктуры и институциональных изменений в системе управления недостаточно закреплены результативные механизмы, что ограничивает преобразование государственных ресурсов в измеримый социальный эффект. Эмпирические оценки указывают на положительную связь между государственными расходами в смежных социально-спортивных направлениях и спортивными достижениями и вовлечённостью населения, тогда как связь с долгосрочными показателями здоровья выражена слабее. На основе международного опыта предлагается адаптация подходов “Active Places” и “Active Prescription”, а также усиление цифрового управления через создание единой платформы спортивных данных для мониторинга, прозрачности и оценки эффективности. Итоговые выводы подчёркивают значимость результативного бюджетирования и механизмов государственно-частного партнёрства как ключевых направлений модернизации регулирования.

Ключевые слова: спортивные услуги; регулирование; человеческий капитал; результативное бюджетирование; государственно-частное партнёрство; цифровое управление; социальная инклюзивность.